

Pomoc rodině jako účinná protidrogová intervence.
(II. krajská protidrogové konference Středočeského kraje,
Měřín 18.-19.11. 2004)

Vážené dámy, vážení pánové,

Pomoc rodině je zrcadlem společnosti.

K dnešnímu zamyšlení při příležitosti Vaší krajské protidrogové konference mne přivedlo několik událostí a výroků z poslední doby. Včera jsme vzpomněli 15. výročí od pádu totality v naší republice, asi před měsícem byla v televizi zveřejněna data, která říkají, že ČR patří nelichotivé 1. místo v počtu dětí umístěných do ústavní nebo ochrany výchovy a v délce pobytu ve speciálních zařízeních bez rodiny, skupina nezletilých kluků na útěku z výchovného ústavu zabíjí babičku a média tomu věnují značnou pozornost, veřejnost se zlobí, ministr spravedlnosti vzápětí navrhuje snížení věkové hranice trestní zodpovědnosti u dětí zatím na 14 let a ministryně školství slibuje otevřít něco jako vězení pro děti. Stala se strašná věc, stala se vražda a média hledají viníky v širším kontextu, vrcholoví politici nabízejí řešení: budeme trestat ještě dříve a zavřeme i děti do speciálních „pastíků“, z kterých nám už nikdy neutečou. Práce s rodinou zprostředkovává a odráží převažující ideály ve společnosti, proto tak významně postoje a chování politiků, úředníků ve veřejné správě, médií, ale i celé veřejnosti formují určují postoje a chování sociálních pracovníků, pedagogů i psychologů ke svým klientům, to jaká nová etická pravidla tyto profese přijaly a jaké jiné a nové metody užívají v práci s klientem, jak se tyto profese od společenských změn v roce 1989, to znamená v trvání více patnácti let ve svobodném prostředí a s informacemi otevřené společnosti utvářely a vyvíjely.

Kdo jsou naši klienti.

Když jsem si připravoval dnešní zamyšlení honily se mi v hlavě vzpomínky na moji desetiletou praxi v krizovém centru pro mládež a na

výpovědi klientů-dospívajících dětí při známé terapeutické technice, která je známá pod názvem „Kdo jsi?“ Odpovědi kluků a holek, kterým bylo mezi 14 a 18 lety, a kteří velmi často zažívali pocit opuštěnosti, křivdy ve škole, marného volání po lásce, po akceptaci, porozumění. Velmi často jsem tedy slýchal jako odpověď na otázku „kdo jsi?“ „sám, hledající, neoblíbený, člověk, lidská bytost, dítě svých rodičů, štvanec, troska, pták v letu“. Tyto děti velmi otevřeně mluvily o svých pocitech, stavech duše i těla, o svém hladu po lásce, vztahu a pohlazení. Když jsem pak nastoupil do zaměstnání na ministerstvu práce a sociálních věcí a začal být v pravidelném a častém kontaktu se sociálními pracovníky, kteří se věnují stejné skupině mladých lidí jako tehdy já v krizovém centru, slýchal jsem od nich úplně jiné odpovědi na otázku „kdo jsou“ – tedy kluci a holky mezi 14-18 lety. Slyšel jsem výrazy jako záškolák, feťák, zloděj, obtížně vychovatelný, „elemďák“, nefunkční rodina, závadová parta, sociální patologie, poruchy chování. Ano, jde o jiný popis stejných nebo podobných mladých lidí, jejich rodin a přátel. Musím se vám upřímně přiznat, že trvale zažívám velké znepokojení, když si uvědomím, že tyto výrazy charakterizují myšlení části sociálních pracovníků, pedagogů a psychologů, kteří mnohdy jako první přicházejí do kontaktu s dítětem a jeho rodinou když se ocitají v krizi. Gregory Bateson říká, že „dva popisy téže věci jsou lepší (užitečnější) než jeden“. Domnívám se, že v různosti odpovědí dětí a sociálních pracovníků se odrážejí a jsou naznačeny zmíněné „Batesonovy dva popisy“, nebo také, chcete-li, dva odlišné pohledy na dítě či rodinu v krizi.

Při psaní těchto řádek jsem si také vzpomněl na knihu amerického spisovatele Chaima Potoka „Vyvolení“. Autor zde vypráví příběh o přátelství dvou patnáctiletých chlapců, adolescentů, Reuvena a Dannyho, odehrávající se v newyorském Brooklynu. Očima jednoho z hrdinů tohoto románu, Reuvena, jsme svědky Dannyho vzpoury proti otcovské autoritě, vzpoury proti uzavřenému myšlenkovému světu, který odmítá vše cizí a nové. Celé toto drama

procesu hledání a vymezování vlastní identity, pojmu, o kterém se zde tak často mluví, je uvedeno mottem, které mi připomnělo a připomíná častou situaci dospívajících dívek a kluků, s kterými jsem se ve své praxi setkával.

Cituji: „ *Když je pstruh, který se vynořil pro mušku chycen na háček a zjistí, že nemůže volně plout, pustí se do zápasu, zmítá sebou, šplouchá a někdy i uteče. Často je však taková situace nad jeho síly. Podobně i lidská bytost zápasí se svým okolím a s háčky, které jsou na ni nalíčeny. Někdy své nesnáze zdolá, jindy na ně nestačí. Ten zápas je vše, co svět vidí a zcela přirozeně nechápe. Volně plovoucí ryba jenom stěží pochopí situaci ryby na háčku*“. (Karl A. Menninger) Konec citace.

Nabízí se otázka „Může pracovník, který vnímá svého klienta jako zloděje, záškoláka, feťáka, asociála, používat ve své práci citlivé, respektující, podpůrné a zplnomocňující metody a formy práce? Může mu nějak pomoci? Může pomoci celé rodině“

Nedůvěra a pradůvěra

Myslím, že také my, ať už jsme v roli pedagoga, psychoterapeuta či sociálních pracovníka, vídáme často nerovný zápas dospívajícího, který je chycen na háček. Slýcháváme příběhy dívek a kluků, kteří trpí tím, že nejsou bráni vážně, kteří se zlobí, aby zakryli svou nejistotu a červenají se, když se hovoří o tématu, které jim není příjemné. Ale především mají strach, že by snad nemuseli být hodni lásky svých nejbližších, že nejsou dost dokonalí, aby si tuto lásku zasloužili, že neobstojí v hodnocení rodičů a učitelů, že pro ně nedopadne dobře srovnání s úspěšnějšími sourozenci a vrstevníky. Z těchto obav a pocitů pak vyrůstá pocit bezmocnosti a nedůvěry. Nedůvěry ke světu „dokonalých dospělých“, ke světu dospělých hodnotitelů, určujících normy pravidel a výkonu.

Mluvíme zde o nedůvěře, o nedůvěře dospívajících k dospělým, ale i o nedůvěře dospělých k dospívajícím a zároveň mi jde hlavou pojem „pradůvěra“, pojem, který pochází od Erika Eriksona. Pradůvěru získává malé dítě již od narození od své matky a během svého dalšího vývoje i od otce, někdy i od učitelů a od dalších autorit. Dítě velmi intenzivně vnímá při svém vývoji nejen to, co rodiče dělají, ale také jak to dělají. Zřetelně cítí rodičovskou jistotu-autoritu nebo nejistotu-autoritářství, laskavost, agresi, lhostejnost. Získaná pradůvěra pak výrazně přispívá k odvaze žít svůj život, realizovat své schopnosti, k vlastní jistotě a k vlastní laskavosti. Důvěra v život je podmínkou, aby dítě dospělo k „identitě „já““- pocitu, že jsem přijal svůj vlastní život a integroval jej do "já". Sociální pracovník a psychoterapeut a se setkávají s dospívajícím a jeho rodinou ve chvíli, v životní etapě, pro kterou je charakteristický vzájemný pocit nedůvěry. Rodiče nevěří synovi, že dokončí školu, přestane brát drogy, že splní, co již dvacetkrát slíbil. A syn, ten nevěří rodičům už nic, protože on má zase pocit, že jej rodiče tolikrát zklamali, že jim nemůže věřit vůbec v ničem.

Učitel či sociální pracovník velmi často bývá tím prvním, kdo se dozvídá, že se v rodině „něco děje“, zachycuje signály zápasu „pstruha na háčku“, který sebou zmítá, šplouchá a taky někdy někoho občas pocáká. To znamená, je informován o tom, že dospívající dívka nebo hoch nechodí do školy, vrací se pozdě v noci domů nebo se nevrací vůbec, že dává přednost partě před rodiči, že kouří marihuanu nebo si píchá heroin, vykrádá auta a mnoho dalšího, co nám signalizuje, že adolescent i rodina potřebují pomoc. Sociální pracovník pak vstupuje do systému rodiny, do pavučiny vztahů a jak by řekl dr. Rieger, vstupuje jako host na pevninu „ostrova rodiny“. Zjišťuje, co se na ostrově děje, kdo s kým proti komu, vede rozhovory, intervenuje. A při všech svých činnostech by měl mít na paměti to, o čem jsem mluvil před chvílí: důvěru a nedůvěru. Protože právě on svým počínáním může začít obnovovat ztracenou důvěru mezi dospívajícím a rodiči, ale stejně tak dobře může ještě více zvyšovat

a zintenzivňovat tenzi a nedůvěru adolescenta ke světu dospělých. Zejména pak tehdy, jestliže dospívající vnímá jeho sociální intervenci jen jako další umocněné výchovné a kontrolní působení dospělého, který je v koalici s jeho rodiči. Budování vztahu založeného na vzájemném naslouchání, úctě a možnosti otevřené komunikace mezi adolescentem a sociálním pracovníkem se mi jeví jako klíčová chvíle pro možnost další pomoci dospívajícímu, navracení ztracené důvěry a případné nastartování změny chování.

Pokud se sociální pracovník rozhodne v rámci své intervence, že je vhodné a potřebné, aby dospívajícímu a jeho rodině pomohl další odborník (psychoterapeut, speciální pedagog), měl by tak činit v okamžiku, kdy mezi ním a adolescentním klientem existuje vztah, který je charakterizován atmosférou důvěry, porozumění a empatie a nikoliv vztah, který je plný bezmocnosti, nespokojenosti a zloby, kdy tedy sociální pracovník „předává“ svého klienta dál, protože on sám s ním už neví rady a je ve velmi podobné situaci jako bezmocní a unavení rodiče.

Domnívám se, že jedním z významných úkolů sociální intervence, v rámci urovnávání konfliktu, je i citlivé zprostředkování psychoterapeutické pomoci dospívajícímu a jeho rodině, příprava pro tuto pomoc a doprovázení adolescenta k ní.

Koho chrání sociálně právní ochrana?

Jak jsem již zmínil, vycházím z přesvědčení, že je užitečné dívat se na věci z různých úhlů pohledu, aby se neopomenul, nějaký důležitý „detail“. Když jsem přemýšlel o tom, co všechno bych zde chtěl říci, vzal jsem si na „pomoc“ také úvodní odstavec zákona o sociálně právní ochraně dětí, kde je vyjádřeno, co se rozumí sociálně právní ochranou dítěte. V úvodním ustanovení se hovoří o příznivém vývoji a řádné výchově dítěte, v dalším se deklarují oprávněné zájmy

dítěte a ve třetím se mluví o působení směrem k obnovení narušených funkcí rodiny.

Jsem přesvědčen o tom, že příznivý vývoj, řádnou výchovu, hájení oprávněných zájmů zajistí, a také většinou zajišťuje dítěti jeho rodina. Jestliže se tedy rodina ocitne v krizi a přestane plnit některé z důležitých „funkcí“ je důležité, aby se tyto funkce podařilo obnovit. Rozvíjení a obnovování vztahů mezi rodiči a dětmi a podpora kompetentního jednání rodičů jsou nejlepší cestou k ochraně dítěte v dlouhodobé perspektivě.

Přecházím k úvaze, jak jsme v profesionální praxi schopni obnovovat narušené funkce rodiny-tedy i pomáhat rodině v krizi, a jaké s tím máme výsledky.

Zásadní otázka tedy zní: „Jak lze obnovit narušené funkce rodiny?“ Posílením těch nenarušených ?, tedy těch fungujících?, těch , které přinášejí dětem, ale i ostatním členům rodiny pocit bezpečí, vzájemnosti a soudržnosti. Nebo lze obnovit narušené funkce rodiny, tím že ji rozdělíme, dítěti uložíme ústavní výchovu a umístíme je do ústavního zařízení na několik let a tím zabráníme negativnímu vlivu „narušených“ rodičů? Ale současně si tím také uzavřeme možnosti a prostor ovlivňovat systém rodiny, jeho funkce a vztahy.

Myslím si, že je důležité, jak vlastně definujeme situace, které nastanou v rodině, kdy se jeví jako nutný zásah sociálně právní ochrany. Domnívám se, že nejde jenom o krizi v rodině, ale do značné míry se jedná i o konflikt uvnitř rodiny. Vyjdeme-li z této úvahy, pak stojíme před otázkou, jak vlastně tento konflikt řešit. Z teorie řešení konfliktů víme, že máme k dispozici několik cest, jak konflikt řešit /můžeme se mu vyhnout, můžeme upřednostnit zájmy pouze jedné ze stran, můžeme udělat jistý kompromis nebo se můžeme pokusit konflikt vyřešit způsobem, který zohlední zájmy všech účastníků konfliktu a výsledek může být akceptovatelný pro všechny, a nejspíš bude i udržitelný.

Sociální práce, která v případové práci s rodinou představuje vlastně prostředníka při řešení vztahových a společenských konfliktů. Sociální pracovník, který vstupuje do teritoria rodiny na jedné straně zastupuje zájmy /normy/ společnosti /státu/ a na druhé straně se setkává s rodinou v krizi, v konfliktu, která má své vlastní zájmy a normy. Je ve velice obtížném postavení, ale není bezmocný. Může se stát prostředníkem - vyjednávačem mezi těmito normami a pokusit se společně s těmi, kterých se to týká /rodinou/ uvést krizovou situaci do jakéhosi vyváženého stavu. Vycházím zde z předpokladu, že vyváženě urovnaný konflikt, do jehož řešení byli aktivně zapojeni jeho účastníci, posiluje jejich kompetence a schopnosti a dosažený „konsensus“ má dlouhodobější trvání a v zásadě hojivé účinky. V případě citlivého zásahu-intervence může vyřešený konflikt posílit kompetence rodičů, být dobrými rodiči a vlastně posílit a obnovit ztracené, zapomenuté funkce rodiny. Uvědomuji si, že mluvím o situacích, které jsou v praxi nesmírně obtížné a náročné, a příběhy klientů, se kterými se setkávají lidé v terénu jsou často plné emocí, napětí, bolesti a nepochopení. Na druhou stranu vykonávat profesi sociálního pracovníka je svobodná volba každého z nás, a pak je nutné posilovat a obnovovat své profesionální dovednosti, abychom uměli zvládat náročné situace, do kterých se v praxi dostáváme. Myslím si, že sociální pracovníci by měli být takovými řešiteli konfliktů v rodinách, které potkávají, měli by umět rozeznat a pochopit okolnosti a dopady rodinných konfliktů a motivaci jednání různých členů rodiny. Jestliže budeme vycházet z úvodního předpokladu, že usilujeme o „obnovení narušených funkcí rodiny“, přizpůsobíme tomu i naše profesionální postupy.

Velmi dobře si uvědomuji, že mohou nastat a také nastávají v životě některých rodin situace, kdy je dobré a dokonce i nutné, aby rodina byla rozdělena a dítě „vyjmuto“ na určitou dobu z oblasti vlivu svých rodičů a umístěno mimo domov, tedy do dětského domova či do výchovného ústavu.

Není asi nutné podrobně popisovat situace, kdy je ohrožen život dítěte, jeho zdraví, psychický vývoj atd.

Chci zde jen zdůraznit a připomenout jak razantní nástroj zde máme v podobě ústavní výchovy nebo tzv. předběžného opatření. Přirovnal bych jej ke skalpelu chirurga, protože je stejně ostrý, a měli bychom vnímat, že případný řez by měl být stejně nebo podobně přesný a zvážený, protože tento zákrok už ve většině případů nelze vrátit zpět. Je natolik zásadní, že mění osud dítěte i celé rodiny na velmi dlouho a troufám si říci, že mnohdy navždy. Tak jako v lékařské praxi před chirurgickou operací pečlivě zvažujeme a také zkoušíme jiné formy a metody léčby, které jsou méně radikální a které obnovují funkce orgánů jejich léčbou a ne jejich vyjmutím.

Chtěl bych zdůraznit, že sociální pracovník by měl vždy brát dítě i jeho rodinu jako partnera pro otevřený dialog v řešení krizové situace a měl by využívat v rodině existujících zdrojů, podporovat rodinu k posilování pocitu vlastních schopností a kompetencí v řešení krizových situací pro zajištění příznivého vývoje dětí i celé rodiny.

¹Výsledkem je, posílení obnovení schopností vytvářet bezpečné a láskyplné prostředí pro děti a přitom si zachovávat své jedinečné kulturní a jiné charakteristiky. S takovou pomocí jsou rodiny schopny žít plnohodnotně, nezávisle a s minimem vnějších zásahů. Svůj příspěvek bych rád zakončil konstatováním, že jsem přesvědčen, že snížení věkové hranice trestní zodpovědnosti ani neprodyšně uzavřené pašťáky za nás nevyřeší to, co jsme zanedbali v průběhu let v systému pomoci rodinám, které se ocitly v sitacích, které samy již nezvládají.

Děkuji Vám za pozornost , přeji hezký den a množství užitečných pracovních setkání.

---

¹ Berg Insoo Kim, Posílení rodiny, Příručka krátké terapie, ISZ Praha 1992

Použitá literatura:

Berg, Insoo Kim: Posílení rodiny, ISZ Praha 1992

Úlehla, Ivan: Umění pomáhat, Renaissance Písek 1996

Kompetence v sociální praxi, Osmium, Praha 1999